

съответства на западните интереси, е една откровена и брутална констатация. Постоянното напомняне на Тито, че той няма да приеме икономическа помощ ако му се поставят политически условия може да не допада на американското обществено мнение, но не можем да спорим с него по този въпрос. Югославия е най-ценна за нас като комунистическа държава независима както от Изтока, така и от Запада. Нашата крайна цел трябва, разбира се, да бъде връщането ѝ в демократичния лагер, но засега една марксистическа държава противопоставяща се на Москва отговаря на нуждите ни.

Алън

Източник: Division of Communications and Records, Telegraph Branch
Reproduced at the National Archives
Declassified IND 832979

Коментар на деж. редактор: по това време особено болезнен проблем в отношенията със Запада е затварянето в лагери и ликвидацията на голям брой усташи (хърватски колаборационисти с нацистите), босненци и други антисръбски настроени елементи от времето на германската окупация. Аналогични мерки спрямо комунисти, верни на Москва, не предизвикват подобна реакция.

* * *

ИНФОРМАЦИЯ ЗА СЪВЕТСКО ЮГОСЛАВСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ

РАЗУЗНАВАТЕЛЕН ДОКЛАД № 7741, 24 юни 1958 г.

I. РЕЗЮМЕ

Тригодишното усилие за възстановяване на тесните междуправителствени и партийни връзки завърши с очевиден разрыв заради непримиримите в основата си противоречия между Москва и Белград. Растящата чувствителност на Кремъл, особено след унгарските събития, към потенциалната опасност идваща от политиката на Тито, както и упоритият югославски отказ да признае ръководната роля на Москва, бе причина за новата антититовска

кампания, която отново обявява югославския лидер за еретик и се стреми да изолира Югославия от комунистическия свят. Растящите югославски разочарования от Москва, която заблуждаваше Белград с приказки за “много пътища към социализма” достигнаха кулминационната си точка с публикуването на Югославската партийна програма през март т.г. Тя се различава драстично по всички основни пунктове от съветските идеологически позиции. Макар че екстремистките сблъсъци от периода след 1948 г. едва ли ще се повторят, разцеплението вече дълбоко засегна държавните отношения и ще продължи, и даже ще се разширява, в обозримото бъдеще.

II. ОСНОВНИ ФАКТОРИ

Москва и Пекин днес подкрепят и повтарят традиционната от 10 години насам коминформовска линия, че югославяните от 1948 г. са идеологически отцепници които застрашават единството на комунистическия свят със своята антимакистка ерес и затова позицията по отношение на тях трябва да твърда и безкомпромисна.

Но в 1948 г. случаят не бе точно такъв. Сталин през 1948 г. желаше да установи пълен контрол над вътрешните работи на Югославия. Съветските лидери през 1955 г. не се надяваха да постигнат такъв успех, макар че очевидно това фигурира като дългосрочна цел на политиката на Кремъл. Те предполагаха да оставят свобода на действие на Тито в управлението на страната, но очакваха да я върнат изцяло в комунистическия блок, където Москва разчиташе да получи пълната лоялност на Белград без да засяга болезнените националистически струни. Междувременно Съветите разчитаха да отслабят връзките на Югославия със Запада, да обезвредят във военно отношение Балканския пакт (с Гърция и Турция) и да получат нови възможности за влияние върху режима. Сближаването също така хармонираше с днешната съветска политика на възстановяване на връзките с авторитетните социалистически партии в Западна Европа. На света трябваше да се покаже също така, че Москва води разумна и гъвкава политика, не заплашва никого, никой не се нуждае от блокова защита и така да се поощрят неутралистките тенденции в свободния свят. В крайна сметка, това

съвпаднаше с основния курс на мирно съвместно съществуване, дошъл да смекчи суровата враждебна сталинска политика.

Така че главната цел бе не да се съкруши със сила Тито, а да се покаже, че неговата “погрешна политика” може да се поправи и да се синхронизира с тази на Москва. Друга програма-минимум целеше да намали максимално ефекта на титовата независимост върху държавите сателити от Изтока.

За югославяните, сближаването обещавахе също така немалко изгоди. То отслабваше кошмарното усещане за предстояща инвазия или удари по ръководството на държавата. То отваряше канали за по широки връзки с ръководствата на други компартии, респективно на по-голямо югославско влияние върху тях. Това бе важно предимство в очите на Тито, чийто духовен дом винаги е била Москва. В същото време, принципите на сближаването от 1954-55 г. ни най-малко не предполагаха пожертване на югославската независимост и равноправие. При това, Тито разчиташе да запази някои връзки със Запада и да разшири влиянието си сред неутралистките лидери, запазвайки внушителния си статут на комунист от голяма класа. Никога обаче, той не е възнамерявал да влезе в съветска военнополитическа организация, по-точно във Варшавския договор, защото това би заплашило неговите лични и национални интереси и би ограничило свободата му на действие.

Титовата политика се основава на схващането, че ще настъпи постепенно нарастване на националистическите и автономистки чувства сред съветските сателити и по-специално в компартиите. Това му обещавахе увеличена роля на Балканите. Той също предполагаше, че СССР в лицето на Хрущов е готово да изостави предишните си амбиции за политическа хегемония и идеен монопол, най-малко дотолкова, че да позволи Югославия да разшири влиянието си в цяла Източна Европа.

III. ЗАЩО СЕ ПРОВАЛИ СБЛИЖАВАНЕТО

Оказа се, че основните съветски и югославски цели се изключват взаимно. Тъй като и двете страни проявиха максима-

лизъм, сблъсъкът бе неизбежен.

Унгарският бунт показа на съветските лидери, колко вреден за блоковата солидарност е Титовия лозунг за “национален комунизъм”. Югославия отказа да подпише Декларацията на световната среща на комунистическите и работническите партии от ноември 1957, но Хрущов бе подготвен за това. Ето защо съветската политика се готвеше за нова преоценка на двустранните отношения. Но тъй като Тито подкрепяше основните положения на съветската външна политика (мирно съвместно съществуване, помощ за националноосвободителните движения и колониалните народи, преференции в междусоциалистическата търговия) Съветите не бяха заинтересовани от открито междудържавно скъсване. Те заложиха на друго: задълбочаването на тези отношения ще доведе до усложняване на връзките на Тито със Запада. Това вече се случи със Западна Германия, където неговите контакти с Източен Берлин бяха приети с открит гняв.

Титовото разочарование относно ролята на Белград в Съветската империя бе постепенно. Той разбираше и донякъде оправдаваше Хрущов, че не бърза да признае докрай грешките на Москва по отношение на Югославия, имайки предвид неговата вътрешнопартийна битка със сталинистките елементи в руското ръководство. Унгария го изненада и от друг ъгъл. Отслабването на сталинисткия контрол не водеше задължително до увеличаване на титовото влияние, а можеше да доведе до победа на контрареволуционните сили. Докато той публично обвини съветските действия за крайности при потушаване на унгарското въстание, в същото време югославското ръководство тихичко прекрати пропагандата си в Източна Европа, за да не бъде обвинено в подклаждане на други антисоциалистически прояви в региона.

За Тито, Ноемврийската декларация на компартиите бе последното явно доказателство за истинската цел на Съветския съюз, поучаващ Белград да се откаже от погрешните си схващания. Малко преди това маршал Жуков бе светкавично освободен от поста си след посещението си в Югославия. Това окончателно дораз-

правени му от мадридски гости и съветници – политици, телевизионери, генерали, разни пратеници и др. компетентни люде – очевидно не го изпълниха с реалистични знания за положението в България. Твърде дълго време той остана на нивото на собствения си Манифест от 1955 г., публикуван по случай царственото му пълнолетие (18 г.) Манифестът бе архаично-сантиментален адрес към народа, съставен изцяло в духа на Айзенхауеровата стратегия за “освобождение” на народите от Източна Европа. Сега всичко може да изглежда другояче, но тъкмо тогава той “не бе в час”. Българският народ излизаше от следвоенно-революционната разруха, трусовете от колективизацията преминаваха, селото се електрифицира и механизира, безплатната медицинска помощ и образование даваха първите си плодове. Естествено, за този манифест научиха много малко хора, прилепили ухо до пращните късовълнови скали на ББС, или чиновниците край телексите на БТА.

И в съвсем зряла възраст Симеон живееше, или поне демонстрираше вяра в монархическото си призвание, проявявайки по-голяма тактическа гъвкавост и предпазливост в претенциите си. Той търсеше контакти с влиятелни българи, културни дейци, спортисти, стремеше се да ги впечатлява, да се превърне в своего рода задграничен център на пробългарско влияние. Въпреки че през 1970 г. между Испания и България бе постигнато споразумение лицето Симеон Борисов да не бъде третирано като официална фигура, той сам и нееднократно се опитваше да постави публиката пред свършен факт. Така през 1991 г. той неочаквано за българската страна се озова на обед в чест на българския премиер Д. Попов в Лихтенщайн. През 1992 г. едностранно даде гласност на дискретни разговори между него и президента Желев. Това стана повод на членове на българските делегации да коментират тези гафове: “Коварна работа са това Кобургите”!

Посещението на Симеон в България през 1996 г. бе нещо като вододел във еволюцията на личната му percepция за “неговия народ”. Таймингът не бе случаен, очакваното еуфорично посрещане целеше да създаде нестандартна ситуация в условията на Жан Виденовото социалистическо управление. Но като достатъчно

трезва и помъдряла натура, Симеон вярно долови, че хората се радват на него лично, а не на спомените от миналото и още по-малко от династията му. Той съумя да разграничи ентузиазма на посрещащите го тълпи от общата реакция на обществото. Съзря и учтивото, но повече любопитно отношение към фамилията му. Двойственият ефект бе допълнен от непредпазливите изявления на сестра му Мария Луиза и неадекватните прояви на бившата царица Йоана. Телевизията увековечи нейното мърморене при фолклорните изпълнения в нейна чест “but that’s incomprehensible!”, т.е. “нищо не им разбирам!”.

Очевидци на управленската дейност на премиера след паметното лято на 2001 г. са почти единодушни, че Симеон доста дълго остава безмълвен на министерските прения. Факт е, че той не проявява елементарни познания по процедурата, ръководството на правителствените заседания, дискусиите и вземането на решения. Много е възможно да е прикривал неумението си за административна дейност с царската тога на арбитър. Но в темпото на работата се налага да се заеме позиция по ключови въпроси – бюджет, законопроекти, споразумения с чужди държави. Тъкмо тук, тази царска практика започва да ходи по нервите на участниците и принуждава отделни министри сами да вземат инициативата да сумират решения, за да може премиерът да каже “добре”, “не бива”, или “да се дообмисли”.

През следващите години нещата приемат по-нормална форма, излагат се доводи и бележки, вземат се някакви решения. Но визията продължава да е замъглена. Истината е, че повечето от самите министри не познават ресорната си материя, не разбират от дисциплина на дебата, от протокол и етикет. Освен това те са често разделени от вътрешно съперничество. Те се смущават от личността на бившия монарх, от необичайните му анонси, които не разбират, от липсата на ясна оценка и мнение по техните идеи, което възприемат като неодобрение. Понякога следват оставки, чието бързо оттегляне публиката възприема като евтин американски екшън, игра на “добро ченге-лошо ченге”. Факт е, че кабинетните дейци живеят с напрегнатото чувство, че той няма високо мнение за тях – често пъти напълно оправдано – но ги държи да послужат

клати титовата вяра в Хрущов като съюзник по пътя на либерализацията. Интензивната антиревизионистка кампания в пресата след декември 1957 г. и показателното изчезване на името на Югославия от съветския печат окончателно увери югославяните, че Москва изисква абсолютно подчинение за оказваните от нея политически и икономически услуги.

IV. СКЪСВАНЕТО КАТО ИЗБОР НА МОМЕНТ

За югославяните, една формална декларация за идеологическата им позиция изглеждаше препоръчителна. Това би било логически отговор на съветската позиция и определен тест на съветската искреност, след 3 години спадове и възходи, във възстановяването на двустранните отношения и спазването на декларациите от Белград и Москва. Хрущов подкрепи сталинските ръководства на Чехословакия и Източна Германия, уволни Жуков, и се опита да притисне югославските представители Кардел и Ранкович да подпишат блоковската декларация. Югославската компартия се подготви за ефективна контраатака на своя планиран за април 1958 г. конгрес. Да се премълчи този открит на въпрос на първия конгрес след помиряването можеше да бъде възприет като капитулация, а единодушното като знак на вътрешна слабост и разделение. Така партийната програма, публикувана през март, зае категорична позиция почти по всички въпроси на съветската идеологическа доктрина. Съветският отказ да бъдат изпратени официални делегати на конгреса стана причина тонът да се изостри още повече на самите заседания на Конгреса. Там Хрущов бе открито критикуван за влошаването на отношенията.

Защо СССР предпочете този път да даде ход на кризата? Очевидно югославската проектопрограма преля чашата на търпението им. Тази публикация не направи Югославия “по-ревизионистична” отколкото я смятаха до момента. Но тя представляваше систематизирано отрицание, кодификация на ревизионизма, която по всички пунктове отхвърляше съветската генерална ли-

ния, ръководеща световното комунистическо движение. Тя бе възприета като потенциална заплаха за блоковото единство и подривна сила в комунистическия свят.

Външни фактори, като желанието да се осуети колективния западен натиск върху Гомулка, може също да е повлияло на съветското решение. Кремъл бе достатъчно наясно, че лоялната подкрепа на Тито за съветската външна политика бе вече достатъчно отслабила връзките му със Запада. Москва знаеше за провала на Тито да свика през 1958 г. “малка среща на върха” на неутралните държави заради отказа на Неру да участва. Така че Москва си даваше сметка за уязвимите места на опонента. Вътрешните проблеми в други страни от блока, като например Китай, може също да са допринесли за ожесточаване тона на Москва. В крайна сметка, обаче, не е вероятно Хрушчов, бидейки реалист, да очаква Тито да отстъпи пред натиска и моли за прошка. По-достоверното обяснение звучи така: Хрушчов е изправен пред избор – да направи отстъпки на Тито и така да го запази като партньор, застрашавайки в същото време единството на съюза; другият вариант е да го зачеркне тотално от комунистическия свят. Това би му спечелило враждебността на една сила, която никога не е могъл да контролира реално, но би му запазило контрола над наличните съюзници. При тези две алтернативи, Хрушчов избра втората като по-малко опасна за хегемонията на СССР в Източна Европа.

V. БЪДЕЩЕТО

Югославската реакция на съветския натиск се очаква да бъде също така решителна и самоуверена, както през 1948 г. Докато блоковите спикери говорят за поддържане на нормални междудържавни отношения, някои действия опровергават думите им. Сигурно ще бъдат положени усилия да се запазят междудържавните отношения на коректно ниво, но в дух на студенина. В същото време размахът на партийната полемика може да доведе до отзоваване на посланиците. Вероятно ще настъпи известно намаляване на югославската търговия с източния блок, с изключение

евентуално на Полша. При всички случаи, “ерата на доброжелателството” ще замръкне в обозримото бъдеще. И стана още по-малко вероятно, че дори академичното тълкуване на марксизма-ленинизма от страна на Москва няма да спечели подкрепата на единствения управляващ комунист-еретик.

Държавен Департамент, Вашингтон, Окръг Колумбия.

Източник: Bureau of Intelligence and Research, Department of State Library Division July 7 1958 LP File Copy Declassified NND 790044 *23 March 1979

Коментар на дежурния редактор:

Този доклад, разсекретен през 1979 г., е свидетелство на краткосрочното идеологизирано мислене на иначе високопрофесионалните американски анализатори. Така нареченото ново разцепление между СССР и Югославия бе засенчено от много по-важни събития. Назряващият от началото на 1950-те години съветско-китайски конфликт, големите съветски военнотехнически успехи, деколонизацията с решаващата помощ на СССР – всичко това принуди белградското ръководство да нормализира окончателно отношенията с Москва, да ориентира 30 % от търговията към руския пазар и източник на суровини и да поддържа регулярна комуникация по най-важните политически, икономически и военни въпроси. Специфични събития допринесоха за ново сближаване. На първо място това бе засиленият натиск на Запада за разбиване на федерацията, тясното взаимодействие на СССР с блока на необвързаните държави (тройката Тито-Насър-Неру), борбите в Близкия изток, дефекцията на Албания и др. Югославия бе принудена да разчита в много по-голяма степен на Съветския блок за подържане на своята цялост, и идеологическите дрязги към края на 1970-те години загубиха своята някогашна острота и актуалност. Като специални жестове към Белград, отзивчиво приети там, бе голямата помощ на руската армия за възстановяване на разрушения от земетресение град Скопие през 1963 г. и дискретната подкрепа на московските идеолози и академици за македонската кауза на СФРЮ в тежкия ѝ спор с България през 1960-те-70-те години.